ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ І МУЗИКА

ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПОЕТА

1907 року, в Петербурзі, виходить друком перша книга Олександра Олеся – «З журбою радість обнялась». Ім'я маловідомого раніше поета – на вустах усієї читаючої України. Одну з причин такої раптової популярності тонко розкрив у схвальній рецензії Іван Франко: «Весною дише від цих віршів. Виступає молода сила, в якій уже тепер можна повітати майстра віршової форми і легких граціозних пісень. Майже кожен його віршик так і проситься під ноти, має в собі мелодію».

Про незвичайну музикальність Олесевих віршів говорили і писали Леся Українка, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, П. Тичина, М. Рильський, М. Зеров і добрий десяток іменитих літературознавців. Та, на жаль, ніхто не торкався питання: звідки ж витоки отієї пісенності в строфах поета? Думається, з народної пісні. Уперше з нею зіткнувся Сашко ще в дитинстві, коли його з Білопілля (місто, де 5 грудня 1878 року він народився) на літо щороку відвозили до діда, Василя Пархомовича Грищенка (с. Верхосулка, нині Білопільський район на Сумщині), чудового оповідача і знавця народних пісень, про котрого і досі збереглися перекази в селі. Зерно, кинуте дідом у душу чутливого хлопця, не пропало, як і Шевченків «Кобзар» – в 11 років, напише Олесь в автобіографії, він знав його всього напам'ять і виспівував вірші, мов пісні. Уже навчаючись у Дергачівській сільськогосподарській школі на Харківщині, Сашко «товаришував із сільськими хлопцями, прислухався до мови, записував пісні».

Попрацювавши деякий час у цукрового підприємця баритонента, Олександр Кандиба (справжнє прізвище поета) 1903 року вступив до Харківського ветеринарного інституту. Невдовзі поета-початківця запрошують бувати у сім'ї Алчевських, і юнак з радістю користується запросинами, намагається не пропустити жодного зібрання в цій родині – культурному осередку Харкова, де, як він сам потім напише, «збирався тоді весь цвіт української інтелігенції». Глава сім'ї – Олексій Кирилович, уродженець Сум, підприємець і банкір; його дружина – прогресивна діячка народної освіти Христина Данилівна Алчевська, звичайно ж, робили все, аби

нувана на її мотив. Словом, розвиткові українського пісенного мистецтва періоду двох революцій Олександр Олесь зробив послугу, якої не зробив жоден український поет.

Тим часом збувається пророцтво геніального Франка. Віршами Олеся зацікавлюються композитори. 1906 року молодий ще митець Яків Якименко (Степовий) під впливом революційних подій задумує вокальний цикл «Барвінки». У циклі – тринадцять солоспівів. У виборі текстів виявився тонкий художній смак композитора – він бере вірші Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки і Олександра Олеся. Справжньою перлиною солоспівів став романс-картина «Зимою» на слова останнього – м'який, прозорий, вражає ліризмом і задушевністю. Відтоді Я. Степовий до кінця життя звертається до поезії Олеся, поклав на музику його «Айстри», «Сосну», інші твори.

1909 року поет переїжджає до Києва. Він – уже відомий лірик, кумир молоді. Швидко сходиться з прогресивними українськими культурними діячами, в тому числі із Миколою Віталійовичем Лисенком, котрий уводить його в керівництво клубу «Родина». Як згадував М. Рильський, що певний час виховувався в сім'ї композитора, Лисенко дуже поважав талановитого Олександра. І, звичайно ж, взаємно. Поет чим міг допомагав Миколі Віталійовичу в його діяльності. Природно, що Микола Лисенко не міг обійти увагою Олесеві вірші. Як і Степовий, поклав на ноти «Айстри», згодом інші поезії, особливо ж сам любив романс «Гроза пройшла... Зітхнули трави», ну, і безсмертні «Сміються, плачуть солов'ї...»

У грудні 1912 року М.В. Лисенка не стало. Смерть старшого товариша Олесь сприйняв як особисте горе, і відгукнулося воно з його серці, звичайно, поетичними рядками–«з'являється чималий за обсягом драматичний алегоричний етюд «Злотна нитка».У рукописному списку вона за короткий час обійшла культурний Київ, викликаючи гаряче схвалення. Син Миколи Віталійовича, Остап Лисенко, поклав твір на ноти, і його було виконано на громадському

культурної самоосвіти. Допомагали їм у цьому сини – відомий у світі співак Іван Олексійович та український композитор Григорій Олексійович, донька – відома поетеса Христя Алчевська-молодша. До них на традиційні вечірки приходили найкращі музичні діячі Харкова. Жадібно вслухаючись у диспути, конспектуючи доповіді й реферати, поширені в Алчевських, Олександр мимоволі здобував ґрунтовні знання з історії й теорії музики. І сам не відаючи, як швидко вони йому знадобляться...

У прогниле існування царської Росії свіжим вихором увірвався 1905 рік. Над Харковом замайоріли прапори, на вулиці вийшли демонстранти. Не останню роль у революційному русі міста грало прогресивне студентство. Олександр Кандиба – у перших його лавах. Юнак різко відчував: повсталому народові вкрай не вистачає могутньої зброї. Бракує революційної пісні. До цього в Україні співали народних пісень, в яких бриніла класова ненависть («Ой, наступала та чорная хмара», «За Сибіром сонце сходить» та ін.), твори, що їх народ співав за віршами Тараса Шевченка, марші й пісні літературного походження («Шалійте, шалійте, скажені кати»); твори, що їх було взято з арсеналу революційної поезії інших народів («Інтернаціонал», «Дубинушка»). Та пісень все ж не вистачало, й часто те, що звучало на вулицях Москви, Петербурга, в Україні знали одиниці: не було перекладів нових бойових революційних гімнів. І соціальне замовлення свого народу взявся виконати ще не відомий нікому молодий поет. Як потім він напише в «Автобіографії», в 1905 році переклав з російської мови на українську «майже всі революційні пісні».

Як переконливо довів відомий вчений-фольклорист і літературознавець, наш земляк Григорій Нудьга, Олесь переклав шість таких пісень: «Марсельєза» («Над залитою кров'ю землею»), «Варшав'янка» («Хмари зловісні нависли над нами»), «Жалобний марш» («Ви жертвою в бою нерівнім лягли»), «Сміло у ногу рушайте», «В неволі скатовані люто» і «Сміло, други. Не теряйте». Усі ці шість перекладів витримано в одному мовно-стилістичному ключі – вправному й віртуозному. Вражає також відповідність розміру строф ритміці і тактам мелодій, повне злиття мелодії та слова. У низці випадків переклад значно перевершує іноземний оригінал. Мотиви цих творів певною мірою проникли і в оригінальну лірику українського поета: «Гей, до зброї», «Куйте вселюдно мечі», «Браття, вставайте», «Розбийте кайдани», «Зустрічайте свято волі», багато з яких теж стали самостійними народними революційними піснями. Трудящі співали їх на демонстраціях, мітингах і в 1905 році, і особливо – в 1917-му. Так, як свідчать очевидці, пісня «Гей, до зброї» була улюбленою в 1917 році в робітників Білопілля, котрі навіть не підозрювали, що автор слів – їхній земляк. Особливо ж популярною у повсталого народу була пісня «Ми не кинемо зброї своєї», написана розміром «Марсельєзи» і виконали над натовпом слова, під якими підписувався Олесь:

Сестро! В серці б'ються звуки,
Рвуться мов із ночі в день.
Ой, не стерпить серце муки
І порветься від пісень.

Приблизно на цей час припадає звертання до лірики Олександра Олеся іншого класика української музики – Кирила Стеценка. Зачарування Олесевими віршами не покидало Кирила Григоровича до останніх днів. Хоча, як свідчив П. Тичина, дехто й дорікав йому цим після трагічної еміграції поета за кордон. Усього на слова видатного поета К. Стеценко написав більше 30 музичних творів.

1919 року не втримався від пера, натхнений музою «солов'я України» й інший основоположник мистецтва в Україні – Григорій Верьовка. З'являється чудовий романс «Тось мене не пам'ятає». Як і Стеценка, Лисенка, Степового, дужа сила поета його ще довго не відпустить від себе. Як це сталося і з Ф. Колессою, С. Людкевичем – перелік можна продовжувати довго.

Життя в еміграції було нестерпним. Особливо після того, як у середині 20-их років на Радянську Україну повернулися друзі поета, аби пізніше бути знищеними. І серед них – Микола Вороний, перекладач на українську мову «Інтернаціоналу». Він приїде в Суми, зайде до Олесевої матері й сестер, які мешкали на нинішній вулиці Петропавлівській, 83, передасть привіт від сина і брата.

Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
Де мати жде мене й не жде,
Я скрикну: «Матінко», – до неї,
Вона, на груди упаде.

Та все ж повернутися на Батьківщину поет не зважився, хоча і не мав за плечима особливої вини перед рідним народом. Потяглися роки добровільного вигнання.

Було б ще тяжче, аби не музика. Наводимо цікавий фрагмент зі спогадів української скульпторки Н. Левицької, яка жила одночасно з нашим земляком у Празі. «Він дуже любив мистецтво, зокрема музику і балет. У Черношіцях жила одна глухоніма дівчина-чешка, яка прекрасно танцювала. Олесь на свої кошти дав її у балетну школу. На її заключний виступ він покликав і нас, і це було щось подиву гідне. Уявляєте собі: 14-річна глухоніма дівчина, без того, щоб чути музику, танцювала так прекрасно, немов лісова русалка». Промовистий штрих не лише до мистецьких уподобань поета, але й до його суто людських якостей.

У Празі, де жив Олександр Олесь останній десяток років, серед його нечисленних друзів і приятелів бачимо й музикантів. Це, наприклад, відомий баритон національного Празького театру Едуард Гаген, котрий добре знав українську мову й на різних концертах виконував пісні на слова поета з України. Це й білоруський співак Михайло Забейда, балетмейстер Володимир української драми та опери. Це й український композитор Борис Левицький. З усіма цими людьми Олеся єднала не лише щира людська дружба, але й творчі постійні контакти. Забейду і Гагена поет консультував при підготовці сольних українських номерів, Любовицькому допоміг, зокрема в постановці свого драматичного етюду «Ніч над Дніпром». З Левицьким було написано оперу для дітей «Солом'яний бичок». Почали писати й іншу – «Івасик-Телесик», та закінчити не встигли. 21 липня 1944 року Борис Левицький прийшов до вже хворого поета, співав йому арію Коваля з «Телесика», разом вносили певні правки. А наступного дня дружина Олеся, Віра Антонівна, послала до Левицьких Марієту Фабіанову – чешку, котра до кінця днів була щиро віддана Олександрові Івановичу – з трагічною звісткою...

5 грудня 1943 року з нагоди 40-річчя творчості Олександра Олеся і 65-річчя з дня його народження в Міському театрі Праги, незважаючи на перешкоди фашиствуючих кіл, відбулися гучні урочистості. Їх організував спеціальний ювілейний комітет на кошти Українського університету в Празі. Після промов і доповідей відбувся великий концерт. Як згадують його слухачі, це був тріумф української музики. Буквально всі вокальні номери, композиції були на слова ювіляра. Захоплено зустрічала публіка виступи артистів Бориса Левицького, Наталії Дорошенко, Стефанії Нагорної, Едуарда Гагена. Звучали композиції з творів М. Лисенка, Я. Степового. Надали слово винуватцеві свята, і на запитання, які в нього подальші творчі плани, Олександр Олесь відповів: «Берегти сили для слушного часу».

P.S. Можна було б поставити й крапку на цьому реченні. Та хвилює ось таке. Ювілей поета наближається. Культурна громадськість країни збирається його гідно зустріти. Планується видати зібрання творів Олеся, провести низку інших потрібних цікавих заходів. Усе це взяли на себе письменники, літератори. Та, думається, вшануванням такої непересічної особистості годилося б займатися не лише літераторам. Оскільки вище йшлося про зв'язки поета з музикою, хотілося б висловити такі міркування. Лише за підрахунками автора цих рядків, які не претендують на остаточність, на слова Олеся писали твори близько сорока композиторів (серед них і французькі, і чеські, і білоруські), в тому числі написано більше сотні пісень, які стали окрасою нашої культури, а деякі, як, приміром, «Сміються, плачуть солов'ї», можна сміливо назвати народними. Чому б у Сумах не видати окремою книгою пісні, написані на слова Олександра Олеся (тим паче, що в 60-их роках минулого століття в цьому плані дещо було зроблено: видано твори К. Стеценка на Олесеві слова)? Той збірник знадобився б і професійним колективам, музикантам і аматорам. Бо ж у репертуарі наших філармоній, радіо, телебачення пісні на слова Олександра Олеся, як не прикро, – рідкість.

Григорій ХВОСТЕНКО,
краєзнавець